

ФОНД ПІДТРИМКИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**ЗВИЧАЄВІ НОРМИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

Одеса
Фенікс
2017

ББК 67.412.1
3-42

3-42 **Звичасві норми міжнародного гуманітарного права** / передм.
Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко ; вступ. стаття М.М. Гнатовський. –
Одеса : Фенікс, 2017. – 40 с.

ББК 67.412.1

Науково-практичне видання

**ЗВИЧАЄВІ НОРМИ
МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

Формат 60x84/16. Ум.-друк. арк. 2,3. Зам. № 1705-18.
Наклад 50 прим.

Видавник і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. (048) 7777-591.
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.law-books.od.ua

© Передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко,
вступ. ст. М.М. Гнатовський, 2017

ПЕРЕДМОВА

Норми міжнародного гуманітарного права містяться у двох основних видах джерел – міжнародних договорах та міжнародних звичаях. До міжнародних договорів у сфері МГП відносяться, перш за все, чотири Женевські конвенції з захисту жертв війни від 12 серпня 1949 р. та два Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 р., Додатковий протокол III від 2005 р. та значна кількість інших міжнародних договорів, які створюють міжнародні зобов'язання для держав з питань захисту жертв війни (право Женеви) та обмеження засобів та методів ведення війни (право Гааги). Ці зобов'язання носять конкретний та чіткий характер, бо вони містяться у писаній формі, у положеннях міжнародних договорів, відповідно яким сторони збройного конфлікту можуть визначити свої права та обов'язки. Але ступінь участі держав у міжнародних договорах з питань міжнародного гуманітарного права різна. До Женевських конвенцій з захисту жертв війни від 12 серпня 1949 р. приєдналися всі держави світу – 196 держав, до Додаткового протоколу I, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру, від 8 червня 1977 р. – 174 держави (3 підписали, але не ратифікували), а до Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р. – 168 держав (3 підписали, але не ратифікували). У договорах з права Гааги аналогічна ситуація. Тобто, не всі держави світу пов'язані зобов'язаннями з договорних норм міжнародного гуманітарного права.

Тому важливе значення у міжнародному гуманітарному праві має міжнародно-правовий звичай – у разі універсальності він обов'язковий для всіх держав, всіх суб'єктів, у тому числі недержавних сторін збройного конфлікту. Міжнародний звичай міжнародного гуманітарного права успішно доповнює навіть дуже детальне та розгалужене договірно-правове регулювання.

Звичаєві норми міжнародного права не існують у чітко вираженій формі, вони не закріплені у писаній формі. Звичаєве міжнародне право складається з правил, які приходять із «загальної практики, прийнятої в якості закону» й існують незалежно від договірних

права. Звичаї міжнародного гуманітарного права мають вирішальне значення в сучасних збройних конфліктах тому, що вони заповнюють прогалини, залишені договірним правом і, таким чином, зміцнюють захист, який забезпечується жертвам.

Важливість звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права обумовлюється низкою чинників. По-перше, універсальністю застосування відносно всіх держав. Фактично, норми Женевських конвенцій із захисту жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р. існують у двох формах – як у формі міжнародного договору, так і у формі міжнародного звичаю, – це так зване паралельне існування. Держави, які не є сторонами Додаткових протоколів, сприймають їхні норми як юридично обов'язкові положення міжнародних звичаїв. По-друге, значення звичаєвих норм особливо важливе для сфер, які недостатньо врегульовані конвенціями, зокрема у разі збройних конфліктів неміжнародного характеру, договірне регулювання яких за кількістю норм та їх деталізацією значно поступається регулюванню міжнародних збройних конфліктів. По-третє, важливе значення має розповсюдження звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права сторонам конфлікту, які не є державами. Посилання на звичаєву природу норм міжнародного гуманітарного права також є корисним аргументом для переконання неурядових збройних груп та невизнаних держав у необхідності їх дотримання.

До звичаєвого міжнародного гуманітарного права нерідко змушені звертатися міжнародні судові установи як Міжнародний Суд ООН, так і міжнародні кримінальні трибунали. Декілька прикладів судової практики з використанням звичаєвих норм: Міжнародний кримінальний трибунал Югославія – Фурунджія Case 1998; Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді – Акайєс 1998; Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді – Гаспар Канярукіга 2010; Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді – Лорана Семанза 2003.

Міжнародно-правові звичаї потребують виявлення та встановлення на основі практики держав та діяльності міжнародних судових установ. Відносно звичаєвого міжнародного гуманітарного права ця праця була проведена Міжнародним комітетом Червоного Хреста за дорученням міжнародного співтовариства. У 1996 р. за підтримки багатьох відомих експертів Міжнародний Комітет Червоного Хреста приступив до масштабного дослідження сучасної прак-

тики держав в області міжнародного гуманітарного права з тим, щоб з'ясувати, яке місце в ньому займає звичаєве право.

«Дослідження звичаєвого МПП»¹ є авторитетною доктринальною кодифікацією звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, яка, як правило, відсутня в інших галузях міжнародного права. Це дослідження зайняло майже десять років праці авторитетних експертів – фахівців з міжнародного гуманітарного права за загальною координацією Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Саме тому це доктринальна кодифікація, яка тим паче має велике значення та визнається важливим джерелом інформації щодо обґрунтування, переліку та змісту звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права в силу авторитету Міжнародного Комітету Червоного Хреста та рівня залучених до його підготовки фахівців.

Ця робота завершилась виданням двох томів: «Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми» (I том) та «Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Практика» (II том). У першому томі дається повний аналіз звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються в умовах збройних конфліктів як міжнародних, так і неміжнародних. Видання містить аналіз норм МПП, що стали правовим звичаєм, і детально викладає договірні норми і практику різних держав у цій галузі. У другому томі на основі національного законодавства, практики національних та міжнародних судових установ та інших джерел аналізується практика держав з питань застосування та визнання звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Перший том переведено на російську мову та в форматі PDF розміщено на сайті Міжнародного Комітету Червоного Хреста за адресою: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>, другий том існує в англійській версії та розміщений на сайті Міжнародного Комітету Червоного Хреста за посиланням: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-ii-icrc-eng.pdf>.

Дослідження містить перелік 161 норми, які сформувалися як норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Цінність цієї кваліфікації в універсальності звичаєвих норм, їхнього розповсюдження на всі види збройних конфліктів, на всі держави, незалежно

¹ *Customary International Humanitarian Law* // International Committee of the Red Cross ; ed. by Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck. – Cambridge University Press, 2005. – Vol. 1 : Rules. – LIX+628 p.; Vol. 2 : Practice. – XXIV+4411 p.

від участі у міжнародних договорах, на недержавні сторони збройного конфлікту. Ці норми є квінтесенцією всього міжнародного гуманітарного права, вони сформульовані надзвичайно ёмко, просто і конкретно, що робить їх доступними для розуміння без спеціальної підготовки в галузі міжнародного права. Цей факт легко простежується при порівнянні загальної кількості норм в Женевських конвенціях із захисту жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколах до них від 8 червня 1977 р. – 559 статей без додатків, та Звичасвих норм міжнародного гуманітарного права – 161 норма. Також за компактністю викладення Звичасві норми міжнародного гуманітарного права в рази менші за обсягом.

Видання базується на неофіційному перекладі Звичасвих норм міжнародного гуманітарного права на українську мову, що був здійснений у 2005 р. фахівцями кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Національного університету імені Тараса Шевченка А.В. Льовіним, О. Р. Поєдинок, Л.Р. Сивко (Кузьменко) за науковою редакцією М.М. Гнатівського та надрукованому у спеціальному випуску в Українському часописі міжнародного права за 2006 р., випуск 2.

*Микола Гнатовський**

Нове народження звичаєвого міжнародного гуманітарного права

Закони і звичаї війни своїм виникненням, поза сумнівом, завдячують звичаєвому міжнародному праву, оскільки формувалися безпосередньо під час бойових дій та під впливом уявлень держав про норми поведінки, які за таких умов личать їм як цивілізованим націям. Поява ж універсального конвенційного регулювання норм права війни пов'язана із цілеспрямованою та напрочуд наполегливою діяльністю Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ)¹, першим результатом якої стала прийнята 1864 року в Женеві Конвенція про полегшення долі поранених та хворих під час сухопутної війни. З того часу на універсальному рівні, передусім завдяки зусиллям МКЧХ, прийнята настільки значна кількість конвенцій, які закріплюють норми міжнародного гуманітарного права, що цю галузь можна без перебільшення назвати однією з найкраще нормативно забезпечених договірним міжнародним правом. Акцентування уваги на існуючих звичаєвих нормах міжнародного гуманітарного права почалося лише у 90-ті роки ХХ століття на хвилі загального пробудження зацікавленості у другому поряд з договором головному джерелі міжнародного права. Не дивно, що його ініціатором став усе той же МКЧХ.

«Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права»² (далі – «Дослідження»), проведене з ініціативи Міжнародного комітету Червоного Хреста великою групою провідних експертів³ у сфері міжнародного гуманітарного права, стало великою подією для кодифікації та прогресивного розвитку норм міжнародного права, що застосовуються під час збройного конфлікту. Проте на цьому його роль і значення для теорії та практики міжнародного права не вичерпується. Як уявляється, можна визначити щонайменше три аспекти дослідження, що мусять стати предметом детальної уваги з боку юристів-міжнародників, але досі не знайшли висвітлення у вітчизняній спеціалізованій літературі.

* Гнатовський Микола Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Першим з таких аспектів є роль «Дослідження» в підвищенні ефективності міжнародно-правового регулювання ведення збройних конфліктів. Звичайно, жодних нових норм міжнародного гуманітарного права цією працею, яка повинна розглядатися як частина міжнародно-правової доктрини, не запроваджено – це було б неможливо з будь-якої точки зору. Проте не викликає сумніву, що держави та інші суб'єкти, яким адресовані норми міжнародного гуманітарного права, отримали достатньо стисле за обсягом та конкретне за змістом зібрання мінімальних стандартів та основних засад цієї галузі міжнародного права. Справді, можна ставити питання про те, наскільки ті чи інші викладені в «Дослідженні» норми відображають справжній зміст загального звичаєвого міжнародного права, проте така дискусія, ймовірно, стосуватиметься радше деталей, ніж усього корпусу норм як такого. Так само можна сперечатися, чи правильно визначено у дослідженні предметну сферу застосування звичаєвих норм, передусім – у збройних конфліктах неміжнародного характеру. Нарешті, подібно до Державного департаменту та Міністерства оборони США, можна ставити під сумнів одноманітність та неупередженість застосування обраної в «Дослідженні» методології та навіть його результати⁴ – хоча такий підхід навряд чи здобуде широку підтримку. Проте навіть у останньому згаданому документі поділяється «точка зору МКЧХ, що знання норм звичаєвого міжнародного права є важливим для всіх сторін, пов'язаних зі збройним конфліктом, в тому числі урядам, тим, хто носить зброю, міжнародним організаціям, а також МКЧХ»⁵.

Другий аспект, на який доцільно звернути увагу, полягає у нагадуванні державам про необхідність визначитися з позицією щодо загального звичаєвого міжнародного права як такого та безпосередньо щодо звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Особливо гостро ця проблема постала перед Україною та іншими пострадянськими державами, в яких національні правові системи не визначилися щодо свого співвідношення зі звичаєвими нормами міжнародного права.

Третій аспект, який не може залишити байдужим кожного, хто коли-небудь цікавився міжнародним правом, полягає у значенні «Дослідження» для науки міжнародного права. До публікації «Дослідження» у центрі наукової дискусії були переважно теоретичні викладки щодо методології визначення змісту загального звичаєвого міжнародного права. Одним з найяскравіших прикладів у цьому

жанрі є «Лондонські принципи, що стосуються формування загального звичаєвого міжнародного права», схвалені Асоціацією міжнародного права у 2000 році⁶ (надалі – «Лондонські принципи»). «Дослідження» МКЧХ дає безцінний приклад використання виробленої на основі теоретичної дискусії методології на практиці, до того ж до матеріалу, практична актуальність якого не може ставитися під сумнів з огляду на кількість та інтенсивність збройних конфліктів, що тривають у різних регіонах світу. Навіть критичні відгуки держав на результати роботи експертів, залучених МКЧХ, дадуть змогу зробити важливі висновки щодо доречності та практичної ефективності підходів до визначення змісту норм загального звичаєвого міжнародного права. Зрештою, вони повинні дати поштовх продовженню дослідження теми формування норм загального звичаєвого міжнародного права на новому етапі.

В рамках третього аспекту доречно було б розглянути доцільність та необхідність врахувати результати «Дослідження» у навчальному процесі з міжнародного гуманітарного права в усьому можливому спектрі аудиторії: студенти (юристи-міжнародники, військові юристи, інші правознавчі спеціальності), військовослужбовці, журналісти, судді, персонал гуманітарних організацій тощо.

Звичайно, на цьому далеко не вичерпуються проблеми, поставлені «Дослідженням». Сам лише аналіз кожної окремо взятої норми допускає дискусію щодо точності та повноти її формулювання, наявності достатньої практики держав та *opinio juris* тощо. Приклад такої дискусії можна знайти, скажімо, у другій частині листа юридичних радників Державного департаменту та Міністерства оборони США д-ру Я. Келленбергеру, що цитувався вище (див. примітку 4).

Розглянемо дещо детальніше три названі аспекти значення «Дослідження».

1. Договірне та звичаєве регулювання ведення збройних конфліктів

Питання про співвідношення міжнародних договорів та звичаїв як джерел МПП ставилося ще до 1995 р., тобто до офіційного початку дослідження МКЧХ. Здавалося б, навіщо взагалі вести мову про таке «непевне» та «розмите» джерело міжнародного гуманітарного права, як звичай, коли існують, наприклад, чотири Женевські

конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року, які завжди слугували прикладом майже універсального прийняття міжнародного договору. Ба більше, слово «майже» у попередньому реченні взагалі стало зайвим влітку 2006 року, коли дві останні держави, що не були учасницями Женевських конвенцій (27 червня 2006 року – Республіка Науру, а 2 серпня 2006 року – Республіка Чорногорія) приєдналися до Женевських конвенцій⁷.

Утім, з'ясування звичаєво-правової природи норм міжнародного гуманітарного права, як закріплених безпосередньо у Женевських конвенціях або інших універсальних міжнародних договорах, так і решти, становить далеко не тільки доктринальний інтерес. Звертався до нього і Міжнародний суд ООН, і окремі науковці⁸. Узагальнюючи аргументи, що наводилися, можна вказати декілька причин:

1) у вирішенні конкретної справи у Міжнародному суді ООН може з'явитися необхідність встановити, чи відповідають певні норми багатосторонніх міжнародних договорів загальному звичаєвому міжнародному праву (наприклад, така необхідність виникла під час розгляду справи про військову та воєнізовану діяльність у Нікарагуа та проти Нікарагуа⁹);

2) існують держави, конституційне право яких для надання чинності положенням міжнародного договору у національній правовій системі передбачає прийняття спеціального імплементаційного законодавства (а таке щодо Женевських конвенцій може й не бути прийнятим, незважаючи на те, що відповідні держави є сторонами конвенцій), тоді як звичаєве (загальне, загальновизнане тощо) міжнародне право вважається частиною національної правової системи *per se*;

3) відповідно до декларації Мартенса, що є однією з основоположних норм законів і звичаїв війни, у випадках, не передбачених міжнародними договорами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом та дією принципів міжнародного права, що витікають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості¹⁰;

4) в силу статті 43 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., а також спільної статті 63/62/142/158 Женевських конвенцій 1949 року вихід держави з міжнародного договору (зокрема шляхом денонсації) не зачіпає її обов'язок виконувати будь-яке закріплене у договорі зобов'язання, що має силу для

неї згідно з міжнародним правом, незалежно від договору, зокрема, на підставі загального звичаєвого міжнародного права¹¹;

5) на відміну від міжнародних договорів до вже сформованих, чинних норм загального звичаєвого міжнародного права неможливо робити застереження (якщо держава не погоджується з нормою, що формується, вона повинна заявити протест та займати з відповідного питання достатньо послідовну позицію);

6) перетворення окремих положень міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права на норми *jus cogens*, як це передбачено статтею 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, можливе на практиці лише шляхом їхнього перетворення на норми загального звичаєвого міжнародного права через прийняття міжнародним співтовариством держав у цілому;

7) засоби тлумачення звичаєвих норм міжнародного права можуть доволі відчутно відрізнитися від тих, що передбачені для міжнародних договорів у статтях 31-33 Віденської конвенції;

8) належність значної (можливо, навіть переважної) кількості норм міжнародного гуманітарного права одночасно до загального звичаєвого та універсального договірної права може використовуватися як аргумент на користь їхнього природно-правового походження (зокрема як відображення нормальної поведінки, притаманної у кризових ситуаціях людині як такій в силу її природи тощо).

Окремим та дуже суттєвим аспектом встановлення змісту норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права є його значення для створення та функціонування органів міжнародної кримінальної юстиції. Мабуть, найбільш проблемним питанням всіх міжнародних кримінальних (військових) трибуналів *ad hoc* (зокрема Нюрнберзький трибунал, Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії) була відповідність їхнього заснування та функціонування принципу легальності як основоположному в кримінальному праві (в тому числі й міжнародному) – *nullum crimen, nulla poena sine lege* та заборони зворотної дії кримінального закону в часі¹². Оскільки до заснування постійного Міжнародного кримінального суду органи міжнародного кримінального правосуддя виникали винятково після закінчення того чи іншого збройного конфлікту, завжди ставилося питання можливості суду за порушення норм, встановлених у статуті відповідного трибуналу після того, як порушення відбулося¹³. Рішенням цієї проблеми можна вважати посилання у статутах та рішеннях таких трибуналів на те, що йдеться про порушення

норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права, якими є, наприклад, положення статті 3 спільної для чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р.¹⁴ «Дослідження» у свою чергу додає впевненості у змісті звичаєвого МГП та може з цією метою використовуватися міжнародними кримінальними судами та трибуналами.

Отже, якщо запозичити термінологію права європейської інтеграції, у справі правового регулювання ведення війни з'являється «друга опора», або, інакше кажучи, альтернативний напрям юридичної аргументації, юридичної техніки та розвитку правозастосовчих інструментів. Звичайно, якщо та чи інша норма є об'єктивно обов'язковою, теоретично немає потреби доводити її подвійну юридичну природу. Проте на практиці така необхідність виникає, зокрема, коли йде мова про сторону збройного конфлікту, що не є учасником відповідних міжнародних договорів та взагалі не має визначеного міжнародно-правового статусу. Завдяки «Дослідженню» в руках adeptів міжнародного гуманітарного права, зокрема МКЧХ, з'являється новий вагомий аргумент у дискусії з «недержавними акторами». Зрештою, «Дослідження» важливе й для дотримання міжнародного гуманітарного права і державами, що беруть участь у збройних конфліктах неміжнародного характеру, адже зміст звичаєвих норм, що застосовуються до них, є ширшим не тільки за спільну статтю 3 чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року, але й за зміст Додаткового протоколу II до цих конвенцій від 8 червня 1977 року.

2. Практика держав щодо загального звичаєвого міжнародного права

Оскільки міжнародне гуманітарне право є складовою частиною міжнародного публічного права, «Дослідження» ставить перед державами не лише конкретне завдання певним чином реагувати на його появу, але й нагадує про загальнішу проблему – визначити свою позицію щодо загального звичаєвого міжнародного права та його співвідношення із національними правовими системами. Оскільки ця проблема як така є дуже широкою, зупинімося лише на окремих моментах, характерних для України та деяких інших пострадянських держав.

Видається, що в цілому на пострадянському просторі сформувався доволі специфічне, «механістичне» ставлення до проблеми

національно-правової імплементації норм міжнародного права, в тому числі міжнародного гуманітарного права. Національний законодавець звертає увагу здебільшого на норми міжнародних договорів, до яких застосовується загальна схема:

1) вирішення питання про те, до яких міжнародних договорів у сфері міжнародного гуманітарного права має сенс приєднатися;

2) акт приєднання до відповідної конвенції та прийняття необхідного імплементаційного законодавства, приведення національного законодавства (військового, кримінального тощо) у відповідність з конвенціями, що переважно робиться завдяки діяльності національних комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права, що формуються під егідою міністерства юстиції чи іншого відомства, відповідального за правову політику держави;

3) подальший моніторинг виконання договірних зобов'язань (очевидно, доволі формальний).

Залишається незрозумілим, як в цю схему вписати зобов'язання держав, що впливають із загального звичасвого міжнародного права. В законодавстві України та інших пострадянських держав такий механізм відсутній. Ситуація ускладнюється ще й браком в Конституції України 1996 р. відповіді на питання про ставлення національної правової системи до звичасвого міжнародного права. Щось подібне до цього питання можна віднайти у статті 18 Конституції України, відповідно до якої «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права» (виділено мною – М.Г.). Проте конституційно проголошений намір базувати «зовнішньополітичну діяльність» на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права не тотожний відповіді на питання про співвідношення національної правової системи та звичасвих норм міжнародного права, хоча б і «загальноновизнаних».

Та яким би не був зміст національних конституцій, держави повинні виконувати міжнародні зобов'язання, в тому числі ті, що виникають із загального міжнародного права. На відміну від окресленого вище процесу приєднання до міжнародного договору та його імплементації на національному рівні, у випадку із загальним звичасвим міжнародним правом важко, а інколи навіть неможливо простежити вольове рішення держави бути зобов'язаною такими нор-

мами. Це тим більше має значення для держав, що раніше не були суб'єктами міжнародного права або чия міжнародна правосуб'єктність була доволі умовною (Україна як продовжувач Української РСР – члена Організації Об'єднаних Націй). Сучасна доктрина, зокрема «Лондонські принципи» Асоціації міжнародного права¹⁵, підтверджує думку Г. Лаутерпахта, що нова держава не має можливості обирати серед існуючих норм міжнародного права ті, яких вона бажає дотримуватися, а яких – ні. Держава є пов'язаною загальновизнаними нормами міжнародного права, навіть якщо її згоду на них не можна довести у кожному конкретному випадку. Достатньо вже, щоб ця норма була загальновизнаною та щоб було важко уявити, що цивілізована держава відмовиться від її дотримання¹⁶.

Механізм імплементації звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права не мусить надто відрізнятися від заходів, спрямованих на виконання договірних зобов'язань держав у цій сфері. Свою роль повинно відігравати інформування громадськості про зміст норм, зв'язки зі школами, університетами та іншими навчальними закладами для військових, журналістів тощо, а також семінари, конференції та подібні заходи. Зміст «Дослідження» повинен бути взятий до уваги національними комісіями з імплементації міжнародного гуманітарного права. У будь-якому разі через «Дослідження» МКЧХ нагадав державам та іншим членам міжнародної спільноти про існування звичаєвих норм як важливої складової міжнародного гуманітарного права.

3. Значення «Дослідження» для розвитку науки та викладання міжнародного права

У науці міжнародного права важко віднайти настільки повне та водночас авторитетне зібрання загальних звичаєвих норм у певній сфері, виконане доктринальними методами на замовлення міжнародної неурядової організації (звичайно, пам'ятаючи про численні відмінні риси МКЧХ), як «Дослідження». Порівняти його можна хіба що з роботою Комісії міжнародного права ООН у тих сферах, де вона не мала результатом конвенцію, наприклад – Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Особливістю завдання, що його вирішувала група у складі Ж.-М. Генкертса, Л. Досвальд-Бек та інших, була необхідність сконцентруватися лише на нормах загального звичаєвого міжнародного

гуманітарного права та, на відміну від роботи Комісії міжнародного права, не визначати перспективи кодифікації та прогресивного розвитку відповідної галузі.

Уявляється, що всім юристам-міжнародникам (як теоретикам, так і практикам) було б надзвичайно корисно детально вивчити методологію групи при визначенні норм звичаєвого загального міжнародного права в окремо взятій сфері. Адже методологія визначення змісту норм загального звичаєвого міжнародного права залишається предметом наукової дискусії, тому досвід практичного застосування одного з її варіантів має суттєве значення¹⁷. Треба звернути увагу на очевидну кореляцію методології групи експертів МКЧХ та «Лондонських принципів» Асоціації міжнародного права, про які вже йшлося. Зокрема це питання про юридичне значення державної практики, що суперечить змісту норми, яка формується; питання постійної незгоди держави; питання репрезентативності практики та її кількісних показників та низка інших.

З науковим значенням «Дослідження» пов'язана і його роль у вдосконаленні навчання міжнародному гуманітарному праву. Нехай воно і не претендує на те, щоб охопити всю галузь, проте обрана система розташування матеріалу заслуговує на всіляку увагу з точки зору структури навчальних посібників та підручників з міжнародного гуманітарного права – від рівня вищої школи до «кишенькових» довідників для військових, журналістів, медичного персоналу, правозахисників тощо. 161 норма, викладена послідовно та логічно, мусить сприйматися значно легше, ніж численні конвенції, зміст яких частково співпадає, частково відрізняється, частково містить «мертві» норми тощо.

Хотілося б ще раз підкреслити, що названими, стисло прокоментованими аспектами роль «Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права», проведеного МКЧХ, не вичерпується. Власне, і «Дослідження» не можна вважати остаточно завершеним – воно, поза сумнівом, буде оновлюватися, доповнюватися, коментуватися, оскільки практика держав та *opinio juris* формуються повсякчас, як не зникають назавжди з обличчя Землі збройні конфлікти. Проте зрозуміло, що зусиллями МКЧХ відбулося справжнє відродження звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Хотілося б

сподіватися, що до справи його розвитку та кращого розуміння активніше долучатимуться й українські фахівці, чому сприятиме публікація у цьому числі «Українського часопису міжнародного права» перекладу основних результатів «Дослідження» – 161 норми загального звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Примітки

- ¹ Первинна назва при заснуванні 1863 року – «Міжнародний комітет з допомоги пораненим». Сучасна назва «Міжнародний комітет Червоного Хреста» була прийнята у 1876 році.
- ² Customary International Humanitarian Law / International Committee of the Red Cross; Edited by Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck. Volume 1: Rules. Volume 2 (in 2 books): Practice. – Cambridge University Press, 2005. Російський переклад першого тому: Обычное международное гуманитарное право. Том 1. Нормы // Жан-Мари Хенкертс и Луиза Досвальд-Бек при участии Каролин Алверман, Кнута Дёрмана и Батиста Ролла. Перевод с английского. – МККК, 2006 (далі – «Обычное международное гуманитарное право»).
- ³ Повний список членів національних та міжнародних дослідницьких груп, керівного комітету, груп урядових та академічних експертів, а також дослідницької групи МКЧХ див.: Обычное международное гуманитарное право. – С. XXVIII-XXXIII.
- ⁴ U.S. Initial Reactions to ICRC Study on Customary International Law // A Letter to Dr. Jakob Kellenberger, President, International Committee of the Red Cross, dated November 3, 2006, from John Bellinger, III, Legal Adviser, Department of State, and William Haynes II, General Counsel, Department of Defense. – <<http://www.state.gov/s/rls/82630.htm>>.
- ⁵ Ibid.
- ⁶ Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law // Final Report of the Committee on Formation of Customary (General) International Law. Adopted by Resolution No. 16/2000 of the 69th Conference of the International Law Association, held in London, United Kingdom, 25 – 29 July 2000. – 66 p. – <<http://www.ila-hq.org/pdf/CustomaryLaw.pdf>>.
- ⁷ Достатньо широким є прийняття Додаткових протоколів I та II 1977 року до Женевських конвенцій 1949 р.
- ⁸ Надзвичайно цікавою є робота одного з майбутніх членів авторського колективу «Дослідження» американського професора Теодора Мерона «Женевські конвенції як звичаєве право», надрукована в «Американському журналі міжнародного права» ще у 1987 році: Meron Theodor. The

Geneva Conventions as Customary Law // *The American Journal of International Law*. Vol. 81, No.2 (April 1987). – P. 348-370.

- 9 Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports, p. 14. У цій справі Суд змушений був взяти до уваги застереження США до їхньої заяви про визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду ООН згідно з пунктом 2 статті 36 його Статуту. Відповідно до застереження зі сфери дії цієї заяви було виключено «спори, що виникають за багатостороннім договором, якщо 1) не всі учасники цього договору, інтереси яких зачіпаються цим рішенням, є також сторонами у справі, що перебуває на розгляді в Суді або якщо 2) Сполучені Штати Америки не дають спеціальної згоди на Юрисдикцію Суду». В цьому контексті положення Женевських конвенцій могли бути застосованими Судом виключно тоді, коли вони відображали також зміст загального звичаєвого міжнародного права.
- 10 Див., наприклад, пункт 2 статті 1 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року.
- 11 Спільна стаття 63/62/142/158 Женевських конвенцій 1949 року у своїй частині 4 передбачає таке: «Денонсація матиме силу лише щодо держави, яка денонсує. Вона ніяк не впливатиме на зобов'язання, що сторони, які перебувають у конфлікті, будуть зобов'язані продовжувати виконувати в силу принципів міжнародного права, що вони витікають зі звичаїв, усталених між цивілізованими народами, із законів людяності та вимог суспільної совісті». По суті, у цьому положенні також відбито основну ідею декларації Мартенса.
- 12 Див., наприклад, Kittichaisaree Kriangsak. *International Criminal Law*. – Oxford University Press, 2001. – P. 43; Cassese Antonio. *International Criminal Law*. – Oxford University Press, 2003. – P. 139-158.
- 13 Не вшухають подібні розмови, нехай і не у середовищі фахівців з міжнародного права, й донині.
- 14 Наприклад, у рішеннях Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії у справах Тадича (Tadic, Appeals Chamber, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, October 2, 1995, para. 98: «Деякі договірні норми поступово стали частиною звичаєвого права. Це, зокрема, стосується спільної статті 3 Женевських конвенцій 1949 року ...»), Кунараца, Ковача та Воковича (Kunarac, Kovac and Vokovic, Appeals Chamber, June 12, 2002, para. 68), Блашкича (Blaskic, Trial Chamber, March 3, 2000, para. 166), Налетілича та Мартиновича (Naletilic and Martinovic, Trial Chamber, March 31, 2003, para. 228). Див.: Genocide, War Crimes and Crimes Against

Humanity: Topical Digests of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. – Human Rights Watch, 2004. – P. 140 (електронна копія доступна за адресою: <<http://hrw.org/reports/2004/ij/digest.pdf>>). Тексти згаданих рішень можна знайти в Інтернеті на сторінці: <<http://www.un.org/icty/cases-e/index-e.htm>>. Див. також статтю 5 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії.

- ¹⁵ Див., зокрема, принципи 14 та 18 та коментарі до них Комітету з формування звичаєвого міжнародного права Асоціації міжнародного права (Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law... – P. 26-40).
- ¹⁶ Lauterpacht H. International Law: Collected Papers / Ed. by E. Lauterpacht. – Vol. 1. The General Works. – Cambridge University Press, 1978. – P. 56-57.
- ¹⁷ Детальніше про методологію «Дослідження» див.: Henckaerts Jean-Marie. Study on customary International humanitarian law: A contribution to the understanding and respect for the rule of law in armed conflict // International Review of the Red Cross. – Volume 87. Number 857. March 2005. – P. 178-184 (також надруковано в УЧМП №2/2005).

Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми

1996 року Міжнародний комітет Червоного Хреста за участі низки відомих експертів розпочав важливе дослідження: вивчення практики держав у сфері міжнародного гуманітарного права з метою виявлення тих норм, які набули характеру звичаєвих. У 2005 році дослідження було завершено виданням об'ємного двотомника: в першому наданий перелік норм та коментарі до них, в другому – практика держав¹. Перелік норм, що додається, базується на висновках першого тому дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Дослідження постійно оновлюється, і найсучаснішу та найповнішу його редакцію англійською мовою можна знайти сайті МКЧХ у вигляді бази даних «Звичаєве міжнародне гуманітарне право»: <https://www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/home>

У квадратних дужках вказано сферу застосування відповідної норми: міжнародний збройний конфлікт (або, точніше, збройний конфлікт міжнародного характеру) для зручності позначається аббревіатурою «МЗК», а неміжнародний збройний конфлікт (збройний конфлікт неміжнародного характеру) – «НМЗК». В останньому випадку частина норм позначені як такі, застосування яких до неміжнародного збройного конфлікту є спірним, оскільки практика держав, хоч і свідчить загалом на користь такої норми, є менш широкою.

Українською мовою звичаєві норми міжнародного гуманітарного права було опубліковано вперше в «Українському часопису міжнародного права», №2/2006, с. 7-16. Джерелом для перекладу переліку норм стала стаття одного з авторів дослідження Жана-Марі Генкертса «Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права: внесок у розуміння та дотримання верховенства права у збройному конфлікті», опублікована у «Міжнародному журналі Червоного Хреста» у березні 2005 р.

З англійського тексту норми переклали українською Антон Льовін, Ольга Поєдинок, Лідія Сивко, науковий редактор – Микола Гнатовський. Перекладачі дякують Жану-Марі Генкертсу за цінні поради стосовно перекладу тексту статей.

¹ Customary International Humanitarian Law / International Committee of the Red Cross; Edited by Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck. Volume 1: Rules. Volume 2 (in 2 books): Practice. - Cambridge University Press, 2005.

ПРИНЦИП РОЗРІЗНЕННЯ

Розрізнення між цивільними особами та комбатантами

Норма 1. Сторони збройного конфлікту завжди повинні розрізняти цивільних осіб та комбатантів. Напади можуть бути спрямовані лише проти комбатантів. Напади не повинні спрямовуватися проти цивільних осіб. [МЗК/НМЗК]

Норма 2. Забороняються акти насилля або погрози насиллям, основною метою яких є тероризування цивільного населення. [МЗК/НМЗК]

Норма 3. Всі особи, що входять до особового складу збройних сил сторони конфлікту, є комбатантами, окрім медичного та духовного персоналу. [МЗК]

Норма 4. Збройні сили сторони конфлікту складаються з усіх організованих збройних сил, груп та формувань, які перебувають під командуванням особи або осіб, відповідальних перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих. [МЗК]

Норма 5. Цивільні особи – це особи, які не входять до особового складу збройних сил. Цивільне населення складається з усіх осіб, що є цивільними особами. [МЗК/НМЗК]

Норма 6. Цивільні особи перебувають під захистом від нападів, окрім випадків, коли і доки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. [МЗК/НМЗК]

Розрізнення між цивільними об'єктами та військовими цілями

Норма 7. Сторони конфлікту завжди повинні розрізняти цивільні об'єкти та військові цілі. Напади можуть спрямовуватися лише на військові цілі. Напади не повинні спрямовуватися на цивільні об'єкти. [МЗК/НМЗК]

Норма 8. Що стосується об'єктів нападу, то військові цілі обмежуються тими об'єктами, які за своєю сутністю, розташуванням, метою чи способом використання ефективно сприяють веденню військових дій і чиє часткове або повне зруйнування, захоплення або нейтралізація в обставинах, що склалися на конкретний момент часу, надає явну військову перевагу. [МЗК/НМЗК]

Норма 9. Цивільними об'єктами є всі ті об'єкти, які не належать до військових цілей. [МЗК/НМЗК]

Норма 10. Цивільні об'єкти перебувають під захистом від нападів, окрім випадків і протягом того часу, коли вони стають військовими цілями. [МЗК/НМЗК]

Напади невибіркового характеру

Норма 11. Напади невибіркового характеру заборонені. [МЗК/НМЗК]

Норма 12. До нападів невибіркового характеру належата) напади, не спрямовані на конкретну військову ціль;

б) напади, під час яких застосовуються методи чи засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль; або

с) напади, під час яких застосовуються методи чи засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як того вимагає міжнародне гуманітарне право;

і які, таким чином, у кожному такому випадку влучають без розрізнення у військові цілі та цивільних осіб чи цивільні об'єкти. [МЗК/НМЗК]

Норма 13. Забороняються напади з використанням будь-яких методів чи засобів, коли як єдина військова ціль розглядається ряд військових цілей, що явно розрізнені та відокремлені одна від одної та розташовані у місті, селі чи на іншій території, на якій щільно проживає цивільне населення або сукупно розташовані цивільні об'єкти. [МЗК/НМЗК]

Дотримання принципу пропорційності при нападі

Норма 14. Забороняються напади, від яких можна очікувати спричинення випадкової загибелі цивільного населення або поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів або поєднання таких наслідків, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати. [МЗК/НМЗК]

Запобіжні заходи під час здійснення нападу

Норма 15. Під час проведення військових операцій необхідно постійно дбати про безпеку цивільного населення, цивільних осіб та цивільних об'єктів. Слід ужити усіх практично можливих заходів, щоб уникнути випадкової загибелі цивільного населення, поранен-

ня цивільних осіб та пошкоджень цивільних об'єктів або принаймні звести такі випадки до мінімуму. [МЗК/НМЗК]

Норма 16. Кожна сторона конфлікту повинна робити все практично можливе, щоб пересвідчитись у тому, чи спрямовані їхні напади на військові цілі. [МЗК/НМЗК]

Норма 17. Кожна сторона конфлікту повинна вживати всіх можливих запобіжних заходів щодо вибору засобів та методів ведення воєнних дій з метою уникнення випадкової загибелі цивільного населення або поранення цивільних осіб та випадкового завдання шкоди цивільним об'єктам або у будь-якому разі мінімізації таких випадків. [МЗК/НМЗК]

Норма 18. Кожна сторона конфлікту повинна робити все практично можливе для того, щоб оцінити, чи можна очікувати від нападу спричинення випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб або пошкодження цивільних об'єктів, або поєднання таких наслідків, які були б надмірні порівняно з очікуваною конкретною і безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати. [МЗК/НМЗК]

Норма 19. Кожна сторона конфлікту повинна робити все практично можливе, щоб відмінити або зупинити напад, якщо стає очевидним, що він спрямований не на військову ціль або що від нападу можна очікувати спричинення випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб, випадкового пошкодження цивільних об'єктів або поєднання таких наслідків, які були б надмірні порівняно з очікуваною конкретною і безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати. [МЗК/ спірно щодо НМЗК]

Норма 20. Кожна сторона конфлікту повинна надавати ефективне попереднє повідомлення про напади, які можуть торкнутися цивільного населення, окрім випадків, коли обставини не дозволяють цього. [МЗК/НМЗК]

Норма 21. Якщо можливий вибір між кількома військовими цілями для досягнення рівноцінної військової переваги, потрібно обирати ту, від нападу на яку можна очікувати створення найменшої небезпеки для життя цивільних осіб та для цивільних об'єктів. [МЗК/ спірно щодо НМЗК]

Запобіжні заходи щодо наслідків нападу

Норма 22. Сторони конфлікту повинні вжити всіх практично можливих запобіжних заходів для захисту цивільного населення та

цивільних об'єктів, які вони контролюють, від наслідків нападів. [МЗК/НМЗК]

Норма 23. Кожна сторона конфлікту повинна у максимально можливій мірі уникати розміщення військових цілей у межах або поблизу густонаселених районів. [МЗК/ спірно щодо НМЗК]

Норма 24. Кожна сторона конфлікту повинна у максимально можливій мірі перемістити цивільних осіб та цивільні об'єкти, які вона контролює, з районів, де такі об'єкти розташовані у безпосередній близькості від військових цілей. [МЗК/ спірно щодо НМЗК]

ОСОБИ ТА ОБ'ЄКТИ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ ПІД ОСОБЛИВИМ ЗАХИСТОМ

Медичний та духовний персонал, медичні та релігійні об'єкти

Норма 25. Медичний персонал, спеціально призначений для виконання медичних обов'язків, має право на повагу та захист за будь-яких обставин. Особи, що належать до медичного персоналу, втрачають право на захист, якщо поза своїми гуманітарними функціями вчиняють дії, що завдають шкоди противнику. [МЗК/НМЗК]

Норма 26. Забороняється покарання особи за виконання медичних обов'язків, що сумісні з медичною етикою, або примушування особи, яка виконує медичні функції, до виконання дій, що суперечать нормам медичної етики. [МЗК/НМЗК]

Норма 27. Духовний персонал, чії функції стосуються виключно виконання релігійних обов'язків, має право на повагу та захист за будь-яких обставин. Він втрачає право на захист, якщо поза своїми гуманітарними функціями вчиняє дії, що завдають шкоди противнику. [МЗК/НМЗК]

Норма 28. Медичні формування, призначені виключно для медичних цілей, мають право на повагу та захист за будь-яких обставин. Вони втрачають надане їм право на захист, якщо їх використовують поза межами їхніх гуманітарних функцій для вчинення дій, що завдають шкоди противнику. [МЗК/НМЗК]

Норма 29. Санітарно-транспортні засоби, призначені виключно для санітарних перевезень, мають право на повагу та захист за будь-яких обставин. Вони втрачають надане їм право на захист, якщо їх використовують поза межами їхніх гуманітарних функцій для вчинення дій, що завдають шкоди противнику. [МЗК/НМЗК]

Норма 30. Забороняються напади, спрямовані проти медичного та духовного персоналу та об'єктів, які у відповідності з міжнародним правом використовують розпізнавальні емблеми, що передбачені Женевськими конвенціями. [МЗК/НМЗК]

Персонал та об'єкти, що беруть участь у наданні гуманітарної допомоги

Норма 31. Персонал, що бере участь у наданні гуманітарної допомоги, користується повагою та захистом. [МЗК/НМЗК]

Норма 32. Об'єкти, що використовуються для надання гуманітарної допомоги, повинні поважатися та захищатися. [МЗК/НМЗК]

Персонал та об'єкти, що беруть участь у миротворчих операціях

Норма 33. Забороняється спрямовувати напади на персонал та об'єкти, що беруть участь у миротворчих операціях у відповідності зі Статутом ООН, доки вони мають право на захист, що надається цивільним особам та цивільним об'єктам відповідно до міжнародного гуманітарного права. [МЗК/НМЗК]

Журналісти

Норма 34. Цивільні журналісти, що перебувають у професійних відрядженнях в районах збройного конфлікту, мають право на повагу та захист, доки вони не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. [МЗК/НМЗК]

Зони, що перебувають під захистом

Норма 35. Забороняються напади на зони, створені для надання пораненим, хворим та цивільним особам захисту від воєнних дій. [МЗК/НМЗК]

Норма 36. Забороняються напади на демілітаризовані зони, щодо яких між сторонами конфлікту існує домовленість. [МЗК/НМЗК]

Норма 37. Забороняються напади на райони, які не обороняють. [МЗК/НМЗК]

Культурні цінності

Норма 38. Сторони конфлікту повинні поважати культурні цінності.

А. Особлива увага під час здійснення воєнних операцій повинна приділятися тому, щоб уникнути спричинення шкоди будівлям, які мають релігійне, мистецьке, наукове, освітнє або благодійне призначення, та історичним пам'яткам, якщо вони не є військовими цілями.

В. Цінності, що мають велике значення з точки зору культурного надбання кожного народу не повинні ставати об'єктами нападу, окрім випадків, коли цього настійно вимагає військова необхідність. [МЗК/НМЗК]

Норма 39. Використання цінностей, що мають велике значення з точки зору культурного надбання кожного народу, для цілей, які ймовірно можуть призвести до їх руйнування або забороняється, окрім випадків, коли цього настійно вимагає військова необхідність. [МЗК/НМЗК]

Норма 40. Кожна сторона конфлікту повинна захищати культурні цінності.

А. Забороняється будь-яке захоплення, знищення або умисне пошкодження релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких чи наукових установ, історичних пам'яток та витворів мистецтва і науки.

В. Забороняються будь-які акти крадіжок, розграбування чи незаконного привласнення у будь-якій формі культурних цінностей та будь-які акти вандалізму щодо цінностей, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу. [МЗК/НМЗК]

Норма 41. Держава, що окупує, повинна запобігати незаконному вивезенню культурних цінностей з окупованих територій та повинна повернути незаконно вивезені цінності компетентним органам влади окупованих територій. [МЗК]

Споруди та установки підвищеної небезпеки

Норма 42. Під час здійснення нападів на споруди та установки підвищеної небезпеки, зокрема греблі, дамби, ядерні електростанції, а також на інші споруди, розташовані біля або у безпосередній близькості до таких об'єктів, особлива увага повинна приділятися тому, щоб під час таких нападів уникати вивільнення небезпечних сил та надмірних втрат серед цивільного населення. [МЗК/НМЗК]

Навколишнє природне середовище

Норма 43. Загальні принципи ведення воєнних дій застосовуються до навколишнього природного середовища:

А. Ніщо у природному середовищі не може бути об'єктом нападу, окрім випадків, коли це є військовою цілью.

В. Руйнування будь-якої частини навколишнього природного середовища забороняється, крім випадків, коли цього вимагає нагальна військова необхідність.

С. Забороняється здійснення нападу на військову ціль, якщо можна очікувати, що такий напад спричинить надмірну випадкову шкоду навколишньому середовищу порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою. [МЗК/НМЗК]

Норма 44. Під час використання тих чи інших методів та засобів ведення воєнних дій слід брати до уваги вимоги захисту та збереження навколишнього природного середовища. Під час проведення воєнних операцій слід вживати всіх практично можливих запобіжних заходів для уникнення та у будь-якому разі мінімізації випадкової шкоди навколишньому природному середовищу. Відсутність точних наукових знань щодо наслідків впливу конкретних воєнних операцій на навколишнє природне середовище не звільняє сторону конфлікту від вжиття таких запобіжних заходів. [МЗК/ спірно щодо НМЗК].

Норма 45. Використання методів чи засобів ведення воєнних дій, що, як планується або можна очікувати, спричинить масштабну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, забороняється. Знищення природного навколишнього середовища не може використовуватись як зброя. [МЗК/ спірно щодо НМЗК]

КОНКРЕТНІ МЕТОДИ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ

Відмова у пощаді

Норма 46. Забороняється віддавати наказ не лишати нікого живим, загрожувати цим противнику або вести воєнні дії на такій основі. [МЗК/НМЗК]

Норма 47. Забороняється нападати на осіб, визнаних такими, що позбавлені боєздатності (*hors de combat*). До осіб, позбавлених

боездатності (hors de combat), належать: а) особа, що опинилась під владою противної сторони;

б) особа, що стала беззахисною через втрату свідомості, аварію судна, поранення чи хворобу; або

в) особа, що демонструє явний намір здатися в полон; за умови, що вона утримується від будь-яких ворожих дій, та не намагається втекти. [МЗК/НМЗК]

Норма 48. Забороняється напад на осіб, які на парашутах покидають літальний апарат, що зазнає аварії, під час їхнього спуску.

Знищення та захоплення майна

Норма 49. Сторони конфлікту можуть захоплювати як воєнні трофеї воєнне обладнання, що належить противній стороні. [МЗК]

Норма 50. Знищення або захоплення майна противника забороняється, окрім випадків, коли цього вимагає нагальна військова необхідність. [МЗК/НМЗК]

Норма 51. На окупованій території:

А. дозволено конфіскувати рухому суспільну власність, яку можна використовувати для воєнних операцій;

В. нерухомою суспільною власністю слід керувати відповідно до норми про узуфрукт; та

С. приватну власність необхідно поважати, її не дозволено конфіскувати;

окрім випадків, коли знищення або захоплення такої власності вимагає нагальна військова необхідність. [МЗК]

Норма 52. Грабіж заборонений. [МЗК/НМЗК]

Голод і обмеження доступу до гуманітарної допомоги

Норма 53. Заборонено використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни. [МЗК/НМЗК]

Норма 54. Заборонено піддавати нападу, знищувати, вивозити чи робити непридатними об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення. [МЗК/НМЗК]

Норма 55. Сторони конфлікту повинні надавати дозвіл і сприяти швидкому і безперешкодному надходженню гуманітарної допомоги до цивільних осіб, що її потребують, за умови, що така допомога має неупереджений характер, здійснюється без дискримінації і підлягає контролю з боку сторін конфлікту. [МЗК/НМЗК]

Норма 56. Сторони конфлікту повинні забезпечувати свободу пересування персоналу гуманітарних організацій, що діє з їхньої згоди, необхідну для виконання їхніх функцій із надання допомоги. Лише в разі нагальної військової необхідності їхнє пересування може бути тимчасово обмежене. [МЗК/НМЗК]

Уведення в оману

Норма 57. Воєнні хитрощі не заборонено, допоки вони не порушують норм міжнародного гуманітарного права. [МЗК/НМЗК]

Норма 58. Використання білого прапора перемир'я не за призначенням заборонено. [МЗК/НМЗК]

Норма 59. Використання передбачених Женевськими конвенціями розпізнавальних емблем не за призначенням заборонено. [МЗК/НМЗК]

Норма 60. Заборонено використовувати розпізнавальну емблему й формений одяг Організації Об'єднаних Націй, окрім як з дозволу цієї Організації. [МЗК/НМЗК]

Норма 61. Використовувати інші міжнародно визнані емблеми не за призначенням заборонено. [МЗК/НМЗК]

Норма 62. Заборонено неналежним чином використовувати прапори, військові емблеми, знаки розрізнення або формений одяг противної сторони. [МЗК/ спірно щодо НМЗК]

Норма 63. Заборонено використовувати прапори, військові емблеми, знаки розрізнення або формений одяг нейтральних або інших держав, що не є сторонами конфлікту. [МЗК/ спірно щодо НМЗК]

Норма 64. Заборонено укладати угоду про тимчасове зупинення бойових дій із наміром несподівано напасти на противника, що покладається на цю угоду. [МЗК/НМЗК]

Норма 65. Заборонено вбивати, завдавати поранення або брати противника в полон, удаючись до віроломства. [МЗК/НМЗК]

Переговори з противником

Норма 66. Командири можуть вступати один з одним у переговори з використанням будь-яких засобів зв'язку. Такі переговори повинні ґрунтуватися на принципі добросовісності. [МЗК/НМЗК]

Норма 67. Парламентери недоторканні. [МЗК/НМЗК]

Норма 68. Командири можуть удаватися до всіх необхідних запобіжних заходів, щоб уникнути шкоди від присутності парламентаря. [МЗК/НМЗК]

Норма 69. Парламентери, які використовують своє привілейоване становище для вчинення дії, що порушують міжнародне право і заподіюють шкоду противнику, втрачають свою недоторканність. [МЗК/НМЗК]

ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ

Загальні принципи використання зброї

Норма 70. Заборонено використовувати засоби і методи ведення воєнних дій, що здатні заподіяти надмірну шкоду чи завдати надмірних страждань. [МЗК/НМЗК]

Норма 71. Заборонено використовувати зброю невибіркової дії. [МЗК/НМЗК]

Отрута

Норма 72. Заборонено застосовувати отруту чи отруєну зброю. [МЗК/НМЗК]

Біологічна зброя

Норма 73. Заборонено застосовувати біологічну зброю. [МЗК/НМЗК]

Хімічна зброя

Норма 74. Заборонено застосовувати хімічну зброю. [МЗК/НМЗК]

Норма 75. Заборонено застосовувати речовини, призначені стримувати заворушення, як метод ведення війни. [МЗК/НМЗК]

Норма 76. Заборонено застосовувати гербіциди як метод ведення війни, якщо вони:

- a) за своєю природою є забороненою хімічною зброєю;
- b) за своєю природою є забороненою біологічною зброєю;
- c) спрямовані для використання проти рослинності, що не є військовою ціллю;
- d) можуть спричинити випадкові втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів або поєднання таких наслідків, що, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою яку мали б одержати; або

е) можуть завдати масштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу. [МЗК/НМЗК]

Кулі, що легко розгортаються й сплющуються

Норма 77. Заборонено застосовувати кулі, що легко розгортаються або сплющуються в людському тілі. [МЗК/НМЗК]

Розривні кулі

Норма 78. Заборонено застосовувати проти особового складу кулі, що вибухають у людському тілі. [МЗК/НМЗК]

Зброя, що переважно вражає осколками, які не віднаходяться

Норма 79. Заборонено застосовувати зброю, дія якої полягає головним чином в ураженні осколками, що не віднаходяться в людському тілі за допомогою рентгенівських променів. [МЗК/НМЗК]

Міни-пастки

Норма 80. Заборонено застосовувати міни-пастки, що будь-яким чином з'єднані або асоціюються з об'єктами чи особами, які мають право на особливий захист згідно з міжнародним гуманітарним правом, або з об'єктами, що можуть привабити цивільних осіб. [МЗК/НМЗК]

Наземні міни

Норма 81. Застосовуючи наземні міни, слід дотримуватися особливої обережності з метою мінімізації їхньої невибіркової дії. [МЗК/НМЗК]

Норма 82. Сторона конфлікту, що застосовує наземні міни, повинна по можливості реєструвати місця їхнього встановлення. [МЗК/ спірно щодо НМЗК]

Норма 83. Після завершення активних воєнних дій сторона конфлікту, що застосовувала наземні міни, повинна усунути або в будь-який інший спосіб зробити їх безпечними для цивільного населення або ж посприяти їхньому розмінуванню. [МЗК/НМЗК]

Запалювальна зброя

Норма 84. Застосовуючи запалювальну зброю, слід дотримуватися особливої обережності з метою запобігання або в будь-якому

разі мінімізації випадкової загибелі цивільного населення поранення цивільних осіб або пошкодження цивільних об'єктів. [МЗК/НМЗК]

Норма 85. Заборонено застосовувати запалювальну зброю проти особового складу, окрім випадків, коли противника неможливо позбавити боєздатності зброєю, що заподіює менші страждання. [МЗК/НМЗК]

Засліплююча лазерна зброя

Норма 86. Заборонено застосовувати лазерну зброю, спеціально призначену для використання в бойових діях виключно чи зокрема для того, щоб заподіяти постійну сліпоту незахищених органів зору людини. [МЗК/НМЗК]

ПОВОДЖЕННЯ З ЦИВІЛЬНИМИ ОСОБАМИ Й ОСОБАМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БОЄЗДАТНОСТІ (HORS DE COMBAT)

Основоположні гарантії

Норма 87. З цивільними особами й особами, позбавленими боєздатності (hors de combat), слід поводитися гуманно. [МЗК/НМЗК]

Норма 88. Застосування міжнародного гуманітарного права передбачає заборону будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи віросповідання, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, статків, народження чи іншого статусу або за будь-якими іншими подібними ознаками. [МЗК/НМЗК]

Норма 89. Убивство заборонено. [МЗК/НМЗК]

Норма 90. Заборонено тортури, жорстоке чи нелюдське поводження, наруга над людською гідністю, зокрема принизливе й образливе поводження. [МЗК/НМЗК]

Норма 91. Заборонено тілесні покарання. [МЗК/НМЗК]

Норма 92. Заборонено заподіювати каліцтва, піддавати медичним або науковим експериментам чи будь-якій іншій медичній процедурі, якої вказана особа не потребує за станом здоров'я і яка не відповідає загальноприйнятим медичним нормам. [МЗК/НМЗК]

Норма 93. Заборонено згвалтування й інші форми статевого насильства. [МЗК/НМЗК]

Норма 94. Заборонено рабство і работоргівля в усіх їхніх формах. [МЗК/НМЗК]

Норма 95. Заборонено незаконне залучення до примусової праці без винагороди. [МЗК/НМЗК]

Норма 96. Заборонено брати заручників. [МЗК/НМЗК]

Норма 97. Заборонено використовувати живі щити. [МЗК/НМЗК]

Норма 98. Заборонено примусове зникнення. [МЗК/НМЗК]

Норма 99. Заборонено свавільне позбавлення волі. [МЗК/НМЗК]

Норма 100. Нікого не може бути визнано винним або засуджено, окрім як за вироком справедливого й компетентного суду, що забезпечує всі основні гарантії справедливого судочинства. [МЗК/НМЗК]

Норма 101. Нікого не може бути звинувачено у вчиненні злочину чи засуджено за нього на підставі будь-якого діяння чи бездіяльності, що не становили злочину відповідно до норм національного законодавства чи міжнародного права, що діяли на час вчинення такого діяння, так само не може бути призначено більш суворе покарання за те, що передбачалося на час учинення такого злочину. [МЗК/НМЗК]

Норма 102. Нікого не може бути засуджено за вчинення злочину, окрім як на підставі особистої кримінальної відповідальності. [МЗК/НМЗК]

Норма 103. Заборонено колективні покарання. [МЗК/НМЗК]

Норма 104. Переконавання й релігійні обряди цивільних осіб та осіб, позбавлених боєздатності (*hors de combat*), повинні поважатися. [МЗК/НМЗК]

Норма 105. Сімейне життя повинно поважатися, наскільки це можливо. [МЗК/НМЗК]

Комбатанти та статус військовополоненого

Норма 106. Комбатанти повинні відрізнити себе від цивільного населення під час участі у нападі або військовій операції, що є підготовкою до нападу. В іншому випадку вони втрачають право на статус військовополоненого. [МЗК]

Норма 107. Комбатанти, захоплені в полон у той час, коли вони займаються шпигунством, не мають права на статус військовополоненого. Їм не може бути винесений вирок або призначено покарання без попереднього судового розгляду. [МЗК]

Норма 108. Найманці, визначення яких міститься у Додатковому протоколі I, не мають права на статус комбатанта чи військовополоненого. Їм не може бути винесений вирок або призначено покарання без попереднього судового розгляду. [МЗК]

Поранені, хворі та особи, що зазнали корабельної аварії

Норма 109. У всіх випадках, коли це дозволяють обставини, й особливо після бою, кожна сторона конфлікту повинна негайно вжити усіх можливих заходів для того, щоб без будь-якої дискримінації розшукати, підібрати та евакуювати поранених, хворих та осіб, що зазнали корабельної аварії. [МЗК/НМЗК]

Норма 110. Поранені, хворі та особи, що зазнали корабельної аварії, повинні одержувати у максимально можливій мірі та в найкоротші терміни медичну допомогу та догляд, яких вимагає їхній стан. Між ними не повинно проводитися жодного розрізнення за будь-якими ознаками, окрім медичних. [МЗК/НМЗК]

Норма 111. Кожна сторона конфлікту повинна вживати всіх можливих заходів з метою захисту поранених, хворих та осіб, що зазнали корабельної аварії, від поганого поводження та розграбування їхнього особистого майна. [МЗК/НМЗК]

Померлі

Норма 112. У всіх випадках, коли це дозволяють обставини, й особливо після бою, кожна сторона конфлікту повинна негайно вжити всіх можливих заходів для того, щоб без будь-якої дискримінації розшукати, підібрати та евакуювати померлих. [МЗК/НМЗК]

Норма 113. Кожна сторона конфлікту повинна вживати всіх можливих заходів для того, щоб запобігти пограбуванню померлих. Заборонено глумитися над тілами померлих. [МЗК/НМЗК]

Норма 114. Сторони конфлікту повинні всіляко сприяти поверненню останків померлих на вимогу тієї сторони, до якої вони належать, чи на вимогу родичів померлих. Особисті речі, що належали померлим, також підлягають поверненню. [МЗК]

Норма 115. Померлі повинні бути гідно поховані, а до їхніх могил необхідно ставитися з повагою та утримувати в належному стані. [МЗК/НМЗК]

Норма 116. З метою ідентифікації останків померлих кожна сторона конфлікту повинна реєструвати всю наявну інформацію перед похованням та позначати місця розташування могил. [МЗК/НМЗК]

Зниклі безвісти

Норма 117. Кожна сторона конфлікту повинна вживати всіх практично можливих заходів для з'ясування долі осіб, оголошених зниклими безвісти в результаті збройного конфлікту, та передати цю інформацію членам сімей таких осіб. [МЗК/НМЗК]

Особи, позбавлені волі

Норма 118. Особи, позбавлені волі, повинні бути забезпечені приміщенням, харчуванням і водою в достатній кількості, належним одягом та медичним доглядом. [МЗК/НМЗК]

Норма 119. Жінки, позбавлені волі, повинні утримуватися в приміщеннях, окремих від приміщень, у яких утримуються чоловіки, крім випадків, коли сім'ї розміщуються в окремих приміщеннях разом; жінки повинні бути під безпосереднім наглядом жінок. [МЗК/НМЗК]

Норма 120. Діти, позбавлені волі, повинні утримуватися в приміщеннях, окремих від приміщень, у яких утримують дорослих, крім випадків, коли сім'ї розміщуються в окремих приміщеннях разом. [МЗК/НМЗК]

Норма 121. Особи, позбавлені волі, повинні утримуватися в приміщеннях, які віддалені від зони бойових дій і де існують умови для підтримання здоров'я та особистої гігієни. [МЗК/НМЗК]

Норма 122. Викрадення особистих речей осіб, позбавлених волі, заборонене. [МЗК/НМЗК]

Норма 123. Відомості про осіб, позбавлених волі, повинні реєструватися. [МЗК/НМЗК]

Норма 124

А. Під час міжнародних збройних конфліктів представникам МКЧХ повинен надаватися регулярний доступ до всіх осіб, позбав-

лених волі, для перевірки умов їхнього утримання та відновлення їхніх контактів з сім'ями. [МЗК]

В. Під час неміжнародних збройних конфліктів МКЧХ може запропонувати сторонам конфлікту свої послуги щодо відвідування всіх осіб, позбавлених волі через причини, пов'язані з конфліктом, для перевірки умов їхнього утримання та відновлення їхніх контактів з сім'ями. [НМЗК]

Норма 125. Особам, позбавленим волі, повинно бути дозволено листування з членами їхніх сімей за дотримання розумних умов щодо частоти відправлень і необхідності здійснення властями цензури. [МЗК/НМЗК]

Норма 126. Інтернованим цивільним особам та особам, позбавленим волі у зв'язку з неміжнародним збройним конфліктом, повинні дозволятися, наскільки це практично можливо, побачення, особливо з близькими родичами. [МЗК/НМЗК]

Норма 127. До особистих переконань та релігійних обрядів осіб, позбавлених волі, слід ставитися з повагою. [МЗК/НМЗК]

Норма 128.

А. Військовополонені повинні бути звільнені та репатрійовані негайно після завершення воєнних дій. [МЗК]

В. Інтерновані цивільні особи повинні бути звільнені негайно після зникнення причин, що викликали необхідність інтернування, але в будь-якому разі не пізніше, ніж якнайшвидше після завершення активних воєнних дій. [МЗК]

С. Особи, позбавлені волі у зв'язку з неміжнародним збройним конфліктом, повинні бути звільнені негайно після зникнення причин, що обумовили позбавлення волі. [НМЗК]

Зазначені вище особи можуть бути залишені під вартою, якщо ведеться слідство у кримінальній справі щодо них або вони відбувають покарання, призначене відповідно до закону.

Переміщення та переміщені особи

Норма 129.

А. Сторонам у міжнародному конфлікті заборонено повністю або частково депортувати чи примусово переміщувати цивільне населення окупованої території, окрім випадків, коли цього вимагають безпека цивільного населення чи особливо вагомі причини військового характеру. [МЗК]

В. Сторонам у міжнародному збройному конфлікті заборонено віддавати розпорядження про переміщення цивільного населення повністю або частково через причини, пов'язані з конфліктом, окрім випадків, коли цього вимагають безпека цивільного населення чи особливо вагомі причини військового характеру. [НМЗК]

Норма 130. Державам заборонено депортувати або переміщувати частини свого цивільного населення на окуповані ними території. [МЗК]

Норма 131. У випадках переміщень повинні бути вжиті всі можливі заходи для того, щоб відповідні цивільні особи були забезпечені задовільними умовами проживання, гігієни, охорони здоров'я, безпеки та харчування, а також для того, щоб члени однієї сім'ї не були розлучені. [МЗК/НМЗК]

Норма 132. Переміщені особи мають право на добровільне та безпечне повернення до своїх домівок або до місць свого звичайного проживання, негайно після зникнення причин, що обумовили їх переміщення. [МЗК/НМЗК]

Норма 133. Майнові права переміщених осіб повинні поважатися. [МЗК/НМЗК]

Інші категорії осіб, що перебувають під особливим захистом

Норма 134. Особливі потреби жінок, яких торкнувся збройний конфлікт, такі, як захист та медична допомога, повинні братися до уваги. [МЗК/НМЗК]

Норма 135. Діти, яких торкнувся збройний конфлікт, мають право на особливу повагу та захист. [МЗК/НМЗК]

Норма 136. Заборонено вербувати дітей до збройних сил чи збройних угруповань. [МЗК/НМЗК]

Норма 137. Заборонено дозволяти дітям брати участь у воєнних діях. [МЗК/НМЗК]

Норма 138. Особи похилого віку, інваліди та хворі, яких торкнувся збройний конфлікт, мають право на особливу повагу та захист. [МЗК/НМЗК]

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ

Додержання міжнародного гуманітарного права

Норма 139. Кожна сторона конфлікту повинна додержуватись та забезпечувати додержання міжнародного гуманітарного права своїми збройними силами, а також особами чи групами, що фактично діють за її вказівками або під її керівництвом чи контролем. [МЗК/НМЗК]

Норма 140. Обов'язок додержуватися та забезпечувати додержання міжнародного гуманітарного права не залежить від взаємності. [МЗК/НМЗК]

Норма 141. Кожна держава повинна забезпечити наявність юридичних радників, які у разі потреби могли б консультувати військових командирів на відповідному рівні щодо застосування міжнародного гуманітарного права. [МЗК/НМЗК]

Норма 142. Держави та сторони конфлікту повинні забезпечити підготовку своїх збройних сил з міжнародного гуманітарного права. [МЗК/НМЗК]

Норма 143. Держави повинні заохочувати навчання цивільного населення міжнародному гуманітарному праву. [МЗК/НМЗК]

Забезпечення виконання міжнародного гуманітарного права

Норма 144. Держави не повинні заохочувати порушення міжнародного гуманітарного права сторонами збройного конфлікту. Вони повинні використовувати, наскільки це можливо, свій вплив для того, щоб зупинити порушення міжнародного гуманітарного права. [МЗК/НМЗК]

Норма 145. У випадках, коли воєнні репресалії не заборонені міжнародним правом, вони повинні відповідати чітко визначеним умовам. [МЗК]

Норма 146. Воєнні репресалії щодо осіб, які перебувають під захистом Женевських конвенцій, заборонені. [МЗК]

Норма 147. Репресалії щодо об'єктів, які перебувають під захистом Женевських конвенцій та Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, заборонені. [МЗК]

Норма 148. Сторони неміжнародних збройних конфліктів не мають права вдаватися до воєнних репресалій. Інші контрзаходи,

спрямовані проти осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях, заборонені. [НМЗК]

Відповідальність і відшкодування шкоди

Норма 149. Держава несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, що можуть бути їй приписані, у тому числі:

- А. порушення, вчинені її органами, включаючи збройні сили;
- В. порушення, вчинені особами чи утвореннями, уповноваженими нею здійснювати елементи державної влади;
- С. порушення, вчинені особами або групами, що фактично діють за її вказівками або під її керівництвом чи контролем; і
- Д. порушення, вчинені приватними особами або групами, які вона визнає та приймає як власну поведінку. [МЗК/НМЗК]

Норма 150. Держава, відповідальна за порушення міжнародного гуманітарного права, повинна у повній мірі відшкодувати завдану шкоду. [МЗК/НМЗК]

Індивідуальна відповідальність

Норма 151. Індивіди несуть кримінальну відповідальність за вчинені ними воєнні злочини. [МЗК/НМЗК]

Норма 152. Командири та інші начальники несуть кримінальну відповідальність за воєнні злочини, вчинені в результаті відданих ними наказів. [МЗК/НМЗК]

Норма 153. Командири та інші начальники несуть кримінальну відповідальність за вчинені їхніми підлеглими воєнні злочини, якщо вони знали або мали підстави знати, що підлеглі збираються вчинити або вчиняють такі злочини, і не вжили всіх практично можливих заходів у межах своїх повноважень для запобігання їхньому вчиненню, або, якщо такі злочини були вчинені, для покарання осіб, відповідальних за них. [МЗК/НМЗК]

Норма 154. Кожен комбатант зобов'язаний відмовитися виконувати явно незаконний наказ. [МЗК/НМЗК]

Норма 155. Той факт, що підлеглий вчинив злочин за наказом начальника, не звільняє підлеглого від кримінальної відповідальності, якщо він знав, що дія, про вчинення якої було віддано наказ, носить незаконний характер, або якщо він повинен був про це знати через явно незаконний характер дії, яку йому було наказано вчинити. [МЗК/НМЗК]

Воєнні злочини

Норма 156. Серйозні порушення міжнародного гуманітарного права є воєнними злочинами. [МЗК/НМЗК]

Норма 157. Держави мають право надавати своїм національним судам універсальну юрисдикцію щодо воєнних злочинів. [МЗК/НМЗК]

Норма 158. Держави повинні розслідувати воєнні злочини, що, як стверджується, вчинені їхніми громадянами або збройними силами, або на їхній території, та за наявності підстав притягати до відповідальності осіб, підозрюваних у вчиненні таких злочинів. Вони також повинні розслідувати інші воєнні злочини, щодо яких вони мають юрисдикцію, та за наявності підстав притягати до відповідальності осіб, підозрюваних у вчиненні таких злочинів. [МЗК/НМЗК]

Норма 159. Після припинення воєнних дій органи влади повинні прагнути надати якомога ширшу амністію особам, які брали участь у неміжнародному збройному конфлікті, або особам, позбавленим волі через причини, пов'язані зі збройним конфліктом, за винятком осіб, підозрюваних або звинувачуваних у вчиненні воєнних злочинів або засуджених за їхнє вчинення. [НМЗК]

Норма 160. Воєнні злочини не мають строку давності. [МЗК/НМЗК]

Норма 161. Держави повинні максимально активно співпрацювати з метою сприяння розслідуванню воєнних злочинів та притягненню до відповідальності осіб, підозрюваних у їхньому вчиненні. [МЗК/НМЗК]

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
Микола Гнатовський НОВЕ НАРОДЖЕННЯ ЗВИЧАЄВОГО МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	7
ЗВИЧАЄВЕ МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО. НОРМИ	19